tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslam Araştırmaları Merkezi

Ankara 2003

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 388/996)'de Namazın Psikolojisi

Hüseyin CERTEL
Yard. Doç. Dr., Süleyman Demirel Ü. İlâhiyat Fakültesi
certel@ilahiyat.sdu.edu.tr

Özet

Sünnî tasavvufun öncülerinden olan Ebu Talip el-Mekkî, İslâm'ın temel ibadet biçimi olan namazı, fıkıh ve ilmihâl kitaplarından görülen alışılmış biçimsel yaklaşımdan farklı bir bakışla ele almaktadır. Ona göre namaz her şeyden önce Allah'ın kullarına, kendi huzurlarına çıkmaları için verdiği bir randevu ve kavuşma hâlidir. Namaz, mü'minin tüm ruhî ve bedenî varlığı ve güçleriyle katılıp yaşaması gereken bir ibadettir. Esasen namazın sözlü ve fiilî şart ve rükunları, insanın bütün varlığı ile onu yaşamasına imkân verecek şekilde düzenlenmiştir. Mekkî'ye göre namazın yaşayarak yerine getirilen bir ibadet olmasının temel şartı namaz esnasında insanın psiko-fizik gücünü namaz üzerinde toplaması yani tam bir dikkat ve konsantrasyona sahip olmasıdır.

Giriş

Her ne kadar din psikolojisinin bir bilim dalı olarak kurulması çalışmaları 19. asrın sonları ile 20. asrın başlarına rastlasa da, din psikolojisine konu olan dini inanç, inkâr, şüphe, dinî duygu, düşünce, tasavvur, dinî tutum, davranış ve ibadet gibi olaylar insanlık tarihi kadar eskidir. Bu gibi dinî yaşayış olayları eski çağlardan beri Batıda ve İslâm Dünyasında teolog ve filozoflar tarafından ele alınarak çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Onların eserlerindeki esas amaçları dinin değerlendirilmesi ve geçerliliği olup psikolojik bilgi ve yaklaşımlar araç olmakla birlikte, bunlar tarihî gelişme bakımından din psikolojisinin değerlendirme kapsamına girmektedir.[1] Hatta özellikle İslâm âlimlerinin eserlerinde gerek psikolojinin bazı konuları ve gerekse din psikolojisi ile ilgili konularda günü-

1 Krş. Egemen, Bedii Ziya, *Din Psikolojisi*, Ankara 1952, s. 7; Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş I*, Ankara 1980, s. 15; Peker Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Samsun 2000, ss. 24-25.

müzde de geçerlilik ve değerini koruyan psikolojik tespit, tahlil ve yorumlar yer almaktadır.[2]

Psikoloji bağımsız bir bilim olarak kurulup, buna paralel olarak din psikolojisi araştırmalarının da başlamasından yüzyıllar öncesinden itibaren İslâm âleminde çeşitli İslâmî ilimler bünyesi içerisinde psikoloji konularının da yer aldığı görülmektedir. Meselâ, Kelâm ilmiyle ilgili eserlerde duyum, algı (idrak), irade, iman, hidayet gibi konular yer alırken[3] Tefsir kitaplarında ise akıl, ruh, nefs, kalb, fıtrat gibi psikolojik kavramların izahları yapılmış, psikolojik muhtevaya sahip âyetler tefsir edilmeye çalışılmıştır. Tabiî ki bu tür eserlerin asıl amacı, dinin naslarının, itikâdî ve amelî esaslarının daha iyi anlaşılması, bunlara değer ve geçerlilik kazandırılması ve toplumda bilinçli ve nitelikli bir dinî hayatın yaygınlaştırılmasıdır. Psikolojik izah ve tahliller bu amaca hizmet etmektedir.

Hiç şüphesiz İslâmî ilimler arasında psikoloji konularına en çok yer veren tasavvuftur. Mutasavvıflar nefs, akıl, kalb, ruh, hevâ, şehevât gibi, Kur'ân ve sünnetten alınan kavramlar çerçevesinde ve kendi dönemlerinin ilim anlayışı ve şartları içerisinde bugünkü psikolojide duyular, idrak, güdüler, kişilik ve unsurları, irade, duygu, düşünce (ruhî fonksiyonlar) rüya vb. adıyla yer alan psikoloji konularında değerli bilgiler vermişlerdir.[4]

Onlar, aynı zamanda zahir ulemasından farklı olarak dinin sadece insanın toplumda hazır bulduğu inanç ve ibadet esasları, kurallar emir ve yasaklardan oluşan ilâhî (objektif) yönü üzerinde durmakla kalmayarak, dinin ferd ruhundaki yansımalarını yani subjektif yönünü de ele alarak, İslâm âleminde din psikolojik yaklaşım ve araştırmalara öncülük etmişlerdir. Onlar bu bağlamda nefs terbiyesi ve manevî olgunlaşma için takip edilen bir takım terbiyevî tedbirlerin psikolojik değerini ortaya koymaya çalışmış, manevî olgunlaşma ve kişiliğin ideal insan (İnsan-ı Kâmil) modeli istikametinde yeniden inşâsı yolunda (seyr u sülûk) yaşadıkları derûnî tecrübeleri tasvir etmeye çalışmışlardır. Seyr u sülûk esnasında devamlı değişen ve hâl denilen duygu ve heyecanlarla, makam olarak adlandırılan kalıcı şuur hâlleri ile ilgili bilgiler vermişlerdir. Onların bu yaklaşımı ibadetler konusunda da kendini gösterir. Onlar, fıkıhçılardan farklı olarak ibadetlerin şeklî ve kaidevî yönü yanında içte yaşanan batınî yönüne de dikkat çekerek ibadet psikolojisine de katkıda bulunmuşlardır.

İşte bu mutasavvıflardan birisi de Ebû Talib el-Mekkî'dir. Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atiyye el-Hârisî el-Mekkî, sûfî, kelâmcı, fakih ve vaizdir. Aslen İranlı olup Mekke'de yetiştiği için Mekkî nisbetiyle meşhur olmuştur. Doğum tarihi

2 Geniş bilgi için bk. Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993, ss. 28-45; Peker, *Din Psikolojisi*, ss. 28-36; Certel, Hüseyin, *İmân ve Ahlâkta Kemâlin Yolu*, İstanbul 1995, ss. 40-70.

3 Bk. Hökelekli, *age.*, s. 27.

4 Bu mutasavvıfların başlıcaları Hâris el-Muhâsibî, Ebû Tâlib el-Mekkî, el-Gazzâlî ve Şihâbuddin es-Sühreverdî'dir.

bilinmeyen Mekkî, hicri 388 (996)'de Bağdat'ta vefat etmiştir. Kendisinin en meşhur eseri *Kûtu'l-Kulûb*'tur.[5]

Bu mütevâzı çalışmada Ebû Tâlib el-Mekkî'nin, İslâmın en temel ibadet biçimi olan namazla ilgili görüşleri psikolojik bir yaklaşımla tahlil edilmeye çalışılırken kendisinin *Kûtu'l Kulûb* ve *İlmu'l-Kulûb* adlı eserleri esas alınmıştır.

Namaza Rûhî Katılım

Ebû Tâlib el-Mekkî, namazın biçimsel ve şeklî yönüyle ilgili olarak fıkıh ve ilmihâl kitaplarında yer alan türden bilgilere yer vererek, namazın her şeyden önce dinen belirlenen kurallar çerçevesinde yerine getirilmesi gereken bir ibadet olduğuna dikkat çektikten sonra, "Huşû Sahiplerinin Namazının Vasıfları" başlığı altında namazın içte yaşanan psikolojik yönü hakkında çok değerli bilgiler vermektedir.

Ona göre Allah ile kul arasında gerçekleşen bir vuslat olduğu için namaza salât denilmiştir.[6] Buna göre namaz, Allah'ın, kullarına kendisinin huzuruna çıkıp vâsıl olabilmeleri ve bu vuslat hâlini devam ettirebilmeleri için bahşettiği bir randevudur. Namazın bu şekilde anlaşılıp algılanması, aynı zamanda onun bir külfet olarak değil, bir lütuf ve nimet olarak değerlendirilmesidir.

Namaz sadece tekbir, hamd, dua, âyet ve salâvât gibi dil ile yerine getirilen sözlü unsurlar eşliğinde icra edilen bir takım beden hareketlerinden ibaret, ruhsuz bir ibadet olmamalıdır. Mekkî'ye göre namaz, kalbin, bedenin, dilin ve aklın (zihinsel süreçlerin) iştiraki ile yerine getirilmesi gereken bir ibadettir.[7] Onda kalb, beden, dil ve aklın katılacağı unsurlar vardır. Beden için kıyam, rükû', secde, oturuş (ka'de) ve eğilip kalkma; dil için tekbir, hamd, istiâze,[8] istiâne,[9] tesbih, istiğfar ve dua anlamları taşıyan çeşitli lâfızlarla salâvât ve Kur'ân âyetlerini telâffuz etme; akıl için düşünme ve anlama; kalb için huşû ve manevî lezzet alma vardır.[10]

5 Geniş bilgi için bk. el-Bağdadî, Hafız Ebu BekirAhmed b. Ali el-Hatib, *Tarîhu Bağdat*, Beyrut, trs., c. III, s. 89; es-Safadî, Halil b. Aybek, *Kitabu'l-Vafi bi'l-Vefayat*, Almanya 1952, c. IV, s. 116; es-Sem'ânî, Ebu Said Abdulkerim b. Muhammed, *Kitabu'l-Ensab*, Beyrut 1980, c. I, s. 541; İbn Hallikan, Ahmed, *Vefayat'l-Ayan*, Mısır 1948, c. I, s. 122; İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülk ve'l-Umem*, Haydarabad 1358, c. V, ss. 189-190; *Muhtasaru Düveli'l-İslâm*, c. I, s. 183; İbn Tağriberdî, Cemaluddin, *en-Nücümü'z-Zahira*, Kahire 1963, c. IV, s. 175; İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Lisanu'l-Mizan*, Beyrut 1971, c. V, ss. 301-303; el-Yâfi'î, Ebu Muhammed Abdullah b. Es'ad, *Mir'atu'l-Cenan*, Beyrut 1970, c. II, s. 430.

6 Ebû Tâlib Muhammed b. Ali el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, Mısır 1961, c. II, s. 204.

7 Ebû Tâlib el-Mekkî, *İlmu'l-Kulûb*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Kahire 1964, s. 163.

8 İstiâze; eûzü besmele çekme.

9 İstiâne; yardım dileme.

10 Krş. Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Dört Rükun*, terc. İsmet Ersöz, Konya 1969, s. 31; Hasan Turâbî, *Namaz*, çev. Saim Eminoğlu, İstanbul 1987, s. 84.

Mekkî'nin üzerinde durduğu namaz, huşû sahiplerinin namazı olduğu için o, daha ziyade bu ibadetin kalbî ve aklî, yani içte yaşanan ruhî yönüne dikkat çekmektedir.

Ona göre namaza ruhî katılımın gerçekleşebilmesi, namaza başlamadan önceki bedenî ve ruhî hazır oluş ve yönelişle yakından ilgilidir. Abdest, böyle bir hazırlık ve yöneliş anlamı taşımaktadır. Kişi abdest alırken ilâhî huzura çıkmanın gereği olarak bedenen temizlenirken, zihnini ve kalbini de dünyevî duygu ve düşüncelerden arındırmış olmalıdır.[11]

Mümin, namaza durmadan önce açlığını gidermeli, ihtiyaçlarını karşılamalı ve namazda dikkat ve konsantrasyonunu bozacak hususları hâlletmelidir. Böylece bütün zihinsel güçlerini namazda toplamış kalbi ve aklı mâsivâdan arınmış olacağından ruhen Allah'a yönelmiş olacak ve diliyle söylediklerine zihni ve kalbi duygu ve düşüncelerle mutabakat edecektir.[12]

Mekkî, sıkıştığı hâlde idrarını tutan, büyük abdestini bekleten ve mestleri dar olan kimselerin namaz kılmalarının yasaklandığını hatırlatır. Çünkü bu gibi durumlar, insanı meşgul eder, dikkati dağıtır, belli bir konuda yoğunlaşmaya mani olur. Aynı şekilde öfkeli ve bir hususta kaygılı olan kimsenin namaza durması da sakıncalı görülmüştür. Herhangi bir şeye âcil ihtiyacı olan kişinin durumu da böyledir. Meselâ, karnı aç ve aklı yemekte olan bir kimsenin, namazı yemekten sonra kılması dinen daha uygundur.[13] Nitekim Hz.Peygamber "Yemek hazırlandığında ve namaz vakti girdiğinde önce yemekten başlayın." buyurmuştur.[14]

Mekkî, sahabe ve büyük sûfîlerden yaptığı nakillerle namaz esnasında kişinin dikkatini seccade üzerinde veya duvardaki yazılar, sağında solunda bulunan kişilerin kimliği gibi, uyarıcılara kaydırarak zihnen namaz dışı şeylerle meşgul olmasının, namazda huşûun olmayışı olduğuna dikkat çeker.[15]

Bilindiği gibi hayatımızın herhangi bir anında gerek çevreden, gerekse organizmanın içinden gelen çeşitli etki ve uyarıcılar, zihnimizde beliriveren düşünceler şuur alanına girmek üzere birbirleriyle yarış hâlindedirler. Duyu organları, insanın çevreye açılan pencereleri gibidir. Bunlar hem beden içinden, hem de dış çevreden gelen etkileri alan organlardır. Ancak insan, şuura girmek üzere yarışan bunca iç ve dış uyarıcılardan çok az bir kısmını kavrayabilme gücüne sahiptir. Böyle olunca insan, duyu organları vasıtasıyla şuura ulaşmak için yarışan çeşitli uyarımlar arasında bir seçim yaparak bilincin kapılarını bazı uyaranlara kapatıp psiko-fizik gücünü, ilgi duyduğu, algılamak istediği sınırlı bir alan üze-

11 el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. II, s. 197.
12 *Aynı eser*, c. II, s. 213.
13 *Aynı eser*, c. II, s. 194.
14 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut 1991, c. II, s. 103.
15 el-Mekkî, *age.*, c. II. s. 195.

rinde toplamak zorundadır ki buna psikolojide dikkat denilmektedir.[16] Dikkat hâlinde en açık ve bilinçli olarak algılanan şey, üzerine dikkatin yoğunlaştığı fikir, nesne, olay ya da yaşantıdır.

Mekkî'nin yukarda zikredilen görüşlerine bu psikolojik bilgiler açısından bakıldığında, onun namazda aradığı en önemli husus tam bir dikkat ve konsantrasyonla bu ibadetin yapılmasıdır. O, dikkatin namaz dışı şeylere kaymasına sebep olabilecek uyarımlara karşı önceden önlem alınmasını tavsiye eder. Bunlar duyu organlarına organizmanın kendi içinden ya da dış çevreden ulaşan duyumlardır.

Dikkati başka noktalara kaydırabilecek uyaranlara karşı tedbir alıp tam bir yoğunlaşma ile namaza başlamakla da iş bitmiş değildir. Bu durumu namazın bitimine kadar muhafaza etmek gerekmektedir. Mekkî, el-Mearic Sûresinde geçen "O kimseler ki onlar namazları üzerinde devamlıdırlar."[17] âyetinin bu istikametteki tefsirine katılarak, âyetteki "devamlılık" kelimesinin sükûn bulma ve itmi'nân olduğunu, namazda devamlılığın şartının da namaz esnasında sükûnetin muhafaza edilerek, zihnin başka şeylerle meşgul olmaktan alıkoyulması olduğunu söyler.[18] Yani Mekkî namaz esnasında dikkatin namazın sınırları içinde tutulmasının gereğine işaret etmektedir ki, bu duruma psikolojide "sürekli dikkat"[19] denilmektedir.

Mü'min namazını, kulak vererek, kalben müşâhede ederek, zihinsel melekeleriyle iştirak ederek, bütün dikkatini toplayarak, tam bir teyakkuz ve yönelişle yerine getirmeli, namazda okuduğu dua, âyet, hamd, tekbir ve salâvât gibi sözlü unsurların manalarını düşünmeli ve bunları tertîl ile (yavaşça) okumalı, Kur'ân'ın temas ettiği manaları anlamaya ve bunları içinde yaşamaya çalışmalıdır.[20] Mekkî, "Sarhoş olduğunuz zaman, ne dediğinizi bilene kadar namaza yaklaşmayın."[21] âyetinin bir tefsirinin de "Dünya sevgisinden sarhoş olup, aklınız başınızdan gittiği zaman namaza yaklaşmayın." şeklinde olduğunu belirterek,[22] zihni dünyevî sevgilerle meşgul iken kılınacak olan bir namazın bir takım bedensel hareketlerin icrası olmaktan öte geçemeyen ruhsuz bir namaz olacağı gerçeğine dikkat çekmektedir. Ona göre kişi, aklı başında olarak ruhen iştirak ederek, yaşayarak kıldığı nisbetle namazdan istifade eder. O, bu konuda Hz. Peygamber'in şu hadisini nakleder: "Kişinin kıldığı namazdaki nasîbi, aklı başında iken kıldığı miktar kadardır."[23]

16 Krş. Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İst. 1985, ss. 98-121; Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul 1991, ss. 121-122, 171.

17 el-Me'âric/23.

18 el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. II, s. 201.

19 Krş. Baymur, *age.*, s. 121.

20 el-Mekkî, *age.*, c. I, s. 13; c. II, s. 201.

21 en-Nisâ/43.

22 el-Mekkî, *age.*, c. II, s. 194.

23 *Aynı eser*, c. II, s. 205.

Allah'ın iman için sâlih ameli şart koşup, sâlih amel olmadan imanın faydası olmayacağını Kur'ân âyetlerinde[24] haber verdiğini söyleyen Mekkî, sâlih amellerin ise öncelikle namaz ve diğer farz ibadetler olduğu kanaatindedir. Ancak namazın sâlih amel olabilmesi için, namaz kılanın dört haslete sahip olması gerekir. ez-Zevzenî'den rivayet ettiği bu dört haslet şunlardır.

1. Şuhûd-i akl, 2. Huzur-i kalb, 3. Erkâna riâyet, 4. Nefsin huşûu.[25]

Şuhûd-i akldan maksad; düşünce, idrak ve irade gibi ruhun fonksiyonel güçleriyle namaza ruhen iştirak edilmesidir.

Huzur-i kalb ise; daha ziyade namazın tevâzu, muhtaciyet, iltica, teslimiyet ve tazim gibi duygusal plânda yaşanarak kılınmasıdır.

Erkâna riâyet; namazın, sözlü ve şeklî rükûnlarıyla ilgili olarak dinen belirlenen kurallara uyularak edâ edilmesidir.

Nefsin huşûu da, kişinin namaz kılarken sağında solunda kimin olduğunu bilmeyecek kadar namaza yoğunlaşması, tüm varlığı ile kendini namaza vermesidir. Mekkî'nin ifadesiyle nefsin Allah'a râm olup tamamen O'na yönelmesidir.[26]

Kalbin katılımı olmadan namaz kılan kişi namazında gâfildir. Aklın katılımı (şuhûd-i akl) olmadan namaz kılan kişi dalgındır. Namazın rükûnlarına riâyet etmeyen kişi, Rabb'ine karşı olan davranışında kaba; nefsin huşûu olmadan namaz kılan hatalı, bütün bu ruhî ve bedenî hudûda riâyet ederek namaz kılan mü'min ise, vefalı musallîdir. Eğlenceye aşırı düşkünlük kalbe, dalgınlık akla, kabalık erkâna, hata nefse ârız olan illetlerdir.[27]

Şu hâlde yakîn sahiplerinin (mûkinin) huşû ile yaşayarak kıldıkları namaz mü'mine her türlü dünyevî düşünce ve meşguliyetlerden soyutlanarak, bütün benliğiyle ilâhî huzura çıkıp Rabb'ine iltica etme imkânı veren bir vuslat, bir randevudur. Böyle olunca hakkıyla namaz kılan mü'minin, çok yüksek bir huzura çıkmanın verdiği heyecanı ruhen ve bedenen yaşaması tabiîdir. Aslında mü'minin bu şuurla namaza girmesi, onun namazdan etkilenmeye hazır olması demektir. Bu hususa da dikkat çeken Mekkî, Hz. Peygamber'in, namaz için abdest almaya başladığı zaman ilâhî huzura çıkmanın heyecanını yaşadığını, yüzünün sarardığını ve yanındakileri fark etmeyecek kadar mahviyet içine girdiğini, abdest alıp namaz kılacağı sırada kendisinde görülen heyecan belirtilerinin sebebi sorulunca şöyle dediğini söyler:[28] "Biliyor musunuz, kimin huzuruna çıkmak istiyorum? Kimin huzuruna girip, kiminle konuşacağım?"[29]

Açlık, dar elbise, çorap ve mest, öfke hâli, idrar ve büyük abdeste sıkışma, çev-

24 el-Furkan/70; et-Tevbe/5.

25 el-Mekkî, *İlmu'l-Kulûb*, s. 163.

26 el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. II, ss. 195, 196, 197, 201.

27 el-Mekkî, *İlmu'l-Kulûb, aynı yer.*

28 el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. II, s. 203.

29 Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

reden göz ve kulağa ulaşan ses ve görüntü gibi namazda dikkatin namaz dışına kaymasına sebep olabilecek organik veya çevreden gelebilecek uyarımlara karşı tedbir alınmasına rağmen, yine de dikkat toplanamıyorsa, Mekkî, bu durumda namazın hızlandırılarak kılınabileceğine işaret ederek Ammâr b. Yâsir'in namazda acele ettiğini, bunun kendisine hatırlatılması üzerine "...Acele ederek şeytanın yanılmaya sevk etmesini önledim." dediğini nakleder.[30] Kanaatimizce de namaz esnasında kişinin zihnini meşgul eden düşüncelerin peşine takılıp ruhen namazdan uzaklaşmasının önüne geçmek için, namazın biraz hızlandırılmasının psikolojik bir değeri vardır. Zira namaz acele kılınmakla okunan sözlü kısımlarda yanılmamak için ister istemez dikkatin toplanması gerekecek, böylece zihni meşgul eden düşünceler bertaraf edilerek; ibadete yoğunlaşma tam olarak gerçekleşmese bile, en azından şuurun kapıları dünyevî meşgalelere biraz olsun kapatılmış olacaktır.

İbadetin özü Allah'a saygı ve itaattır. Bu da Allah'ı gereği gibi takdir etmekle olur. Sırf cennet ümidiyle ibadet etmek veya cehennem korkusuyla isyandan kaçınmak, Mekkî'ye göre Allah'ı hakkıyla takdir edememekten ileri gelmektedir.[31] O hâlde mü'mini namaza güdüleyen duygular, Allah'a saygı, itaat, sevgi, bağlılık ve teslimiyet olmalıdır.

Namazda Şekil ve Mana İlişkisi

Mekkî namazın sözlü ve şeklî rükûnları olan tekbir, kıyam, rükû', kıraat gibi fenomenlerin bedenen ve lisanen yerine getirilişi esnasında bunların içte ruhen ve zihnen de yaşanmasının gereğine dikkat çeker. Ona göre mü'minin kalbi, namazın rükûnlarıyla vasıflanmalı, yani kişi yaşayarak namaz kılmalı, diliyle söylediğine ve bedeni ile yaptığı davranışa kalbi iştirak etmelidir. O "Allahu Ekber" dediğinde, Allah'ın her şeyden yüce olduğunun şuurunda olmalı, Allah'ın zikri olan namaz, kalbinde en büyük yeri kaplamalıdır. "Allahu Ekber" diyen kişi, bunu söylerken bir başkasının sözü olarak nakletmemekte, bir başkasından haber vermemekte, kendi samimî inancını manasına vermiş olarak ifade etmektedir. "Allahu Ekber" derken, söze uygun amel, Allah'ın kalbte her şeyden daha büyük olmasıdır. Bunu dil ile söylerken kişi kalbinde dünyada yüksek mevki ve statü sahibi olan kişilere, Allah'tan daha büyük yer veriyorsa, o kişi tekbir cümlesinin manasını yaşamamış olur. Onun sözü ile özü birbirine uymamıştır.[32]

Kıyâm, ilâhî huzurda saygı ile duruştur. Namaza niyetlenerek ayağa kalktığında kalbi âlemlerin Rabbi için kıyâm ettiğine şehadet eder. Allah'a ta'zim duygusu onun bütün varlığına hakim olur, her şeyi gözetimi altında tutan Allah'ın korkusu onu içine alır.[33]

30 el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. II, s. 205.
31 el-Mekkî, *İlmu'l-Kulûb*, s. 129.
32 el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. II, ss. 196, 198.
33 *Aynı eser*, c. II, s. 198.

Kur'ân okumaya başladığı zaman, kelâmın sahibiyle olan beraberliği onun kaygısını azaltır. Çünkü o, kelâmın sahibiyle konuşmaktadır. Namazda Kur'ân ayetlerini okurken tertîl ile (yavaşça) okumalı, ilâhî kelâmın manaları üzerinde düşünmeli ve manası yaşanmaya çalışılmalıdır. Bir rahmet âyeti ile karşılaşıldığında onu arzulamalı, istemeli, azap âyetiyle karşılaşıldığında korkup Allah'a sığınmalı, tesbih ve tazim ifade eden bir âyet okunduğunda (kalkan) hamd, tesbih ve tazîmde bulunmalıdır.[34]

Huşû ile namaz kılan kişi, rukûa eğildiği zaman kalbi derin bir saygı ile dolar, onun gönlünde Allah'tan daha yüce hiçbir şey bulunmaz. Rükûdan doğrulduğu zaman hamdin ancak Allah'a mahsus olduğunu müşahede eder, kalbi huzurla dolar.[35]

Secde kulun ruhen Allah'a en çok yaklaştığı, kalbinin ulvî mertebelere ulaştığı andır. Bu durum Kur'ân'da "Secde et ve Allah'a yaklaş."[36] âyetinde ifadesini bulmuştur.

Burada yeri gelmişken namazdaki kıyâm, rükû ve secdeden ibaret olan şekli erkânın, dindarın Rabbi karşısında duyduğu saygının bedenen ifade edildiği fenomenler olduğunu hatırlatalım. Buna göre ibadetler aynı zamanda kulun Rabb'ine duyduğu ta'zim hislerinin bedenen ifade edilişidir.

ed-Dehlevî'nin de belirttiği gibi, ta'zimin bedenen ifade edilişinde esas olan, boyun eğip teslim olunarak saygı gösterilenin huzurunda kıyâm, rükû ve secde şeklinde birbirini takiben bir arada yerine getirilmesidir.[37] Buna göre kıyâm, Allah'a saygı (tazim)nın gösterilişinin ilk aşaması, rükû ikinci aşaması, secde ise en ileri aşamasıdır.[38]

Mekkî, sahibini her türlü büyük günahlardan ve ahlâk dışı davranışlardan alıkoyan namazın gereği gibi kılınan ve Allah tarafından kabul edilen namaz olduğunu söyler.[39] Kur'ân-ı Kerim'de de namazın inananlar üzerinde gerçekleşmesi beklenen bu işlevine dikkat çekilerek "Sana vahyedilen Kur'ân-ı oku ve namazı kıl. Gerçekten namaz, kötü işlerden ve uygunsuz davranışlardan alıkor."[40] buyurmaktadır.

Namazın günlük hayatta mü'minler üzerinde görülmesi beklenen kötülüklere karşı frenleyici etkisi, namazla oluşacak ilâhî murâkabe hissi ve güç kazanan inanç ve irade gücü sayesinde gerçekleşebilir. Sırf dinî sorumluluktan kurtulmak, dindar

34 el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. II, ss. 195, 198.

35 *Aynı eser*, c. II, s. 199.

36 96 el-Alak/16.

37 Krş. ed-Dehlevî, Şah Veliyyullah, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, Beyrut trs., c. II, s. 3; en-Nedvî, *Dört Rükûn*, ss. 52-53.

38 Yıldız, Abdullah, *Namaz*, İstanbul 1991, s. 111.

39 el-Mekkî, *age.*, c. II, ss. 196-197.

40 el-Ankebût/45.

bir çevrede yaşadığı için sosyal uyumun bir sonucu olarak toplumda kabul görmek için biçimsel olarak, şuuruna varmadan âdeten kılınacak namazlardan böyle bir sonucun alınamayacağı açıktır. Günümüzde dindarların bir ahlâk problemi varsa ve ibadetlerine devam eden insanların bir çoğu ahlâkî zaaflarıyla sık sık eleştiriliyorsa, yani ibadetleri kişinin davranışlarına müsbet yönde etki etmiyorsa, bunun bir sebebi de ibadetleri ve özellikle namazı özümseyememektedir.

Namaz ilk bakışta tek bir ibadet gibi görünmekle birlikte o, bir ibadetler mecmuasıdır. Mekkî bu hususa da dikkat çekerek, namazın kıyâm, rükû, secde, tekbir, hamd, kıraat, tesbih, duâ, istiğfar ve salâvât gibi öğelerinden her birinin müstakilen yapılması hâlinde de ayrı birer ibâdet ve zikir olduğunu söyler.[41] Buna göre namaz en şumullü ibadettir. Namaz ona göre aynı zamanda diğer farz ibadetlere değer ve anlam kazandırır. Oruç, hac ve zekât ibadetleri, ancak namazla bir anlam kazanır. Yani kişinin namaz kılmaksızın haccetmesi, oruç tutması veya zekât vermesi sağlıklı bir dinî yaşayış değildir.[42]

Sonuç olarak Ebû Tâlib el-Mekkî, İslâm dininin en temel ve önemli ibadeti olan namazı, alışılmışın dışında bir yaklaşımla ele alarak, onun şeklî ve kaidevî yönünden ziyade içte yaşanan derûnî boyutu üzerinde durmuştur. Onun namazla ilgili psikolojik tespit ve tahlilleri her ne kadar bu ibadetin daha iyi anlaşılıp yaşanması amacıyla yapılmış olsa da, ibadet psikolojisi açısından oldukça değerlidir. O, gerek namaz ve diğer ibadetler, gerek dinî hayatın diğer alanları ve gerekse genel olarak insan psikolojisi ile ilgili tespit tahlilleri ile kendinden sonra gelen âlimler üzerinde etkili olmuştur ki, bunların başında Gazzâlî gelir. Hatta bazı araştırmacılar Gazzâli'nin Kûtu'l-Kulûb'tan aynen aktardığı pek çok bilgileri Gazzâli'ye mâlederek, onu İslâmî psikolojinin esaslarını ortaya koyan kişi olarak nitelemişlerdir.

Abstract

Abu Talip al-Makki, one of the leading figures of Sunni Mysticism, approaches to Salat, a principal form of worship in Islam, in a different way from traditional approaches in Fiqh. To him, salat is a meeting between Allah and his subjects at His presence. Salat is a kind of worship which needs to be performed mentally and physically. As a matter of fact, verbal and actual conditions and components of Salat are arranged in a way that enables one to fulfill it with all existence of his. To Makki, the main prerequisite of Salat performed physically and mentally is to concentrate one's psycho-physical power on Salat, namely to wield full attention and concentration thereon.

41 el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. II, s. 200.
42 el-Mekkî, *age.*, c. II, s. 306.

BİBLİYOGRAFYA

ARMANER, Neda, *Din Psikolojisine Giriş I*, Ayyıldız Mat., Ankara 1980.

el-BAĞDÂDÎ, Hafız Ebu BekirAhmed b. Ali el-Hatib, *Tarihu Bağdat*, Beyrut, trs.

BAYMUR, Feriha, *Genel Psikoloji*, 7. bas., İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985.

CERTEL, Hüseyin, *İmân ve Ahlâkta Kemâlin Yolu*, Hamle Basın Yayın, İstanbul 1995.

CÜCELOĞLU, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, 2. bas., Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.

ed-DEHLEVÎ, Şah Veliyyullah, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, Dâru'l-Meârif, Beyrut, trs.

EGEMEN, Bedii Ziya, *Din Psikolojisi*, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara 1952.

HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV. Yay. Ankara 1993.

İBN HACER, Ahmed b. Ali, *Lisanu'l-Mizan*, 2. Baskı, Beyrut 1971

İBN HALLİKÂN, Ahmed, *Vefayat'l-Ayan*, Mısır 1948.

İBN HANBEL, Ahmed, *el-Müsned*, Beyrut 1991.

İBN TAĞRIBERDÎ, Cemaluddin, *en-Nücümü'z-Zahira*, Kahire 1963.

İBNU'L-CEVZÎ, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülk ve'l-Umem*, Haydarabad 1358.

el-MEKKÎ, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali, *Kûtu'l-Kulûb*, Matbaatu Mustafa, Mısır 1961.

_____, *İlmu'l-Kulûb*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Kahire 1964.

Muhtasaru Düveli'l-İslâm.

en-NEDVÎ, Ebu'l-Hasen, *Dört Rükun*, trc. İsmet Ersöz, İslâmî Neşriyat, Konya 1969.

PEKER, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Mat., Samsun 2000.

es-SAFADÎ, Halil b. Aybek, *Kitabu'l-Vafi bi'l-Vefayat*, Almanya 1952.

es-SEM'ÂNÎ, Ebu Said Abdulkerim b. Muhammed, *Kitabu'l-Ensab*, Beyrut 1980.

TURÂBÎ, Hasan, *Namaz*, çev. Saim Eminoğlu, Risale Yayınları, İstanbul 1987.

el-YÂFİ'Î, Ebu Muhammed Abdullah b. Es'ad, *Mir'atu'l-Cenan*, Beyrut 1970.

YILDIZ, Abdullah, *Namaz*, 2. bas., Yıldızlar Mat., İstanbul 1991.